

اصول و قواعد کشف استدلالی

غرض سوره‌های قرآن

محمد خامه گر

www.ketab.ir

اصول و قواعد کشف استدلالی غرض سوره‌های قرآن

محمد خامه گر

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- نویسنده: پژوهشکده اسلام تمدنی
- سردبیر: ستار: محمدباقر انصاری
- ویراستار: علیرضا سالوند
- بلیت‌گرافی: جاسم صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: بهار ۱۳۹۶
- شمارگان: ۱۱۰۰
- قیمت: ۵۰۰۰ تومان
- عنوان: ۴۱۶؛ مسلسل: ۶۰۴

همه حقوق برای ناشر محفوظ است
نشانی: قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
تلفن و دورنگار: ۰۵۱-۳۷۸۳۲۸۳۳ - ص ۵۰۸ - کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱
مراکز پخش: ۱. قم، میدان شهیدان، تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۱۱۳۴
۲. تهران، خیابان انقلاب، ویرویی، کتاب دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده
طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۶۶۹۵۱۵۱

وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir؛ وب‌اینامه: www.shria.isca.ac.ir
فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir - فروشگاه گردیدشتال: www.pajooahaan.ir

سرشناسه: خامه گر، محمد، ۱۳۲۳-
عنوان و نام پدیدآور: اصول و قواعد کشف استدلالی غرض سوره‌های قرآن / محمد خامه گر؛ تهیه
پژوهشکده اسلام تمدنی
مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم
و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری: ۵۰۸ ص: جدول
شابک: ۳۵۰۰۰۰ ریال: 978-602-195-329-3

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه: ص [۴۶۱] - ۴۷۴؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت: نمایه
موضوع: قرآن - سوره‌ها و آیات - ارتباط
موضوع: تفاسیر
موضوع: قرآن - مسائل لغوی
موضوع: قرآن - بررسی و شناخت
شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و
فرهنگ اسلامی، پژوهشکده اسلام تمدنی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ الف ۶ خ ۷۱/ BP
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹
شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۴۰۱۴۷

فهرست

۱۵	سخنی با خواننده
۱۷	مقدمه
	بیان مسئله
۲۰	ضرورت تحقیق
۲۱	کلمات کلیدی پژوهش
۲۳	آثار تدوین شده در زمینه قواعد کشف استدلالی ساختار سوره ها
۲۶	جنبه نوآوری این تحقیق

فصل اول: مبانی کشف استدلالی غرض سوره ها

۲۹	مبنای اول: وحدت غرض اصلی هر سوره
۳۵	مبنای دوم: ارتباط معنادار عناصر سوره با غرض سوره
۳۷	مبنای سوم: هماهنگی اسلوب بیانی قرآن با اصول عقلایی محاوره
۴۰	مبنای چهارم: توقیفی بودن چینش آیات در سوره ها

فصل دوم: پیشینه کشف استدلالی غرض سوره‌ها

۱. تفسیر نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور ۴۶
۲. تفسیر بیان القرآن ۴۷
۳. تفسیر المنار ۴۸
۴. تفسیر فی ظلال القرآن ۴۸
۵. میزان فی تفسیر القرآن ۵۰
۶. الأساس فی التفسیر ۵۱
۷. تدبر القرآن ۵۳
۸. تفسیر کاشف ۵۴
۹. تفسیر من هدی القرآن ۵۵
۱۰. نظم قرآن ۵۶
۱۱. تفسیر تسنیم ۵۷
۱۲. تفسیر البنائی للقرآن الکریم ۵۸
۱۳. ساختار هندسی سوره‌های قرآن ۵۹
۱۴. تفسیر تحلیلی قرآن ۶۰
۱۵. تدبر در قرآن ۶۱
- جمع‌بندی: مراحل تاریخی کشف استدلالی غرض سوره‌های قرآن ۶۲

فصل سوم: روش‌های کشف استدلالی غرض سوره‌های قرآن

- روش اول: کشف غرض از طریق دسته‌بندی روشمند آیات ۶۸
- نقد و بررسی روش اول ۷۳
- روش دوم: کشف غرض از طریق حذف استطرادها ۷۳

۷۷	نقد و بررسی روش دوم
۷۸	روش سوم: کشف غرض از طریق تحلیل عناصر متنی سوره
۸۵	روش چهارم: کشف غرض از طریق بررسی تکرارهای لفظی و معنایی سوره
۸۷	روش پنجم: کشف غرض از طریق تحلیل کمی محتوای سوره
۸۸	گام اول: دسته‌بندی و عنوان‌گذاری آیات
۸۸	گام دوم: مرتب‌سازی عنوان‌های اصلی بر اساس فراوانی واژگان
	گام سوم: تیتربندی عنوان‌های اصلی با توجه به محتوای عنوان‌های فرعی آنها و
۸۹	مشخص کردن دلج‌ها
۹۱	گام چهارم: کشف غرض سوره (درس سوره)
۹۲	گام پنجم: ارزیابی غرض کشف‌شده
۹۵	نقد و بررسی روش پنجم
۹۶	روش ششم: کشف غرض سوره از طریق روش میان‌متنی سوره‌ها
۹۸	نقد و بررسی روش ششم
۹۹	روش هفتم: توجه به عناصر برون‌متنی سوره
۹۹	روش هشتم: روش جامع در کشف غرض سوره‌ها
	فصل چهارم: مراحل کشف استدلالی غرض سوره‌ها و ملاحظات
۱۰۴	مرحله اول: شناسایی پیوستگی آیات و سیاق‌بندی سوره
۱۰۵	گفتار اول: مراحل شناسایی سیاق‌ها و دسته‌بندی آیات
۱۰۶	گام اول: فهم آیات و کشف ارتباط درونی اجزای آنها
۱۰۸	گام دوم: کشف پیوستگی آیات مجاور
۱۰۹	فهرست عوامل پیوستگی لفظی و معنایی آیات همجوار

- ۱۱۰..... انواع ارتباط آیات همجوار
- ۱۱۶..... گام سوم: کشف سیاق‌های سوره
- ۱۲۰..... گام چهارم: دسته‌بندی آیات سیاق‌های سوره
- ۱۲۳..... گفتار دوم: عوامل پیوستگی آیات
- ۱۲۴..... گروه اول: عوامل پیوستگی ادبی آیات
- ۱۲۵..... دسته اول: اسماء و حروف ربط‌دهنده
- ۱۷۶..... دسته دوم: ساختارهای نحوی
- ۱۹۰..... دسته سوم: عوامل پیوستگی اسلوبی
- ۲۰۷..... گروه دوم: عوامل پیوستگی معنایی آیات
- ۲۰۸..... دسته اول: عوامل ارتباط معنایی آیات همجوار
- ۲۲۴..... دسته دوم: ساختارهای معنایی
- ۲۳۹..... گفتار سوم: اصول کاربرد عوامل پیوستگی آیات
- ۲۴۰..... اصل اول: تقدم عوامل پیوستگی معنایی بر عوامل پیوستگی لفظی
- ۲۴۱..... اصل دوم: معادل‌گیری از عوامل پیوستگی در آیات چندوجهی
- ۲۴۵..... مرحله دوم: عنوان‌گذاری گفتارهای سوره
- ۲۴۶..... گفتار اول: قواعد عنوان‌گذاری گفتارهای طولی
- ۲۴۷..... قاعده اول: میان متعلق و متعلق، اصل کلام، متعلق است
- ۲۴۹..... قاعده دوم: در ساختار ظرف و مظروف، مظروف اصل است
- ۲۵۱..... قاعده سوم: در ساختار وصفی، ترکیب صفت و موصوف اصل است
- ۲۵۲..... قاعده چهارم: در ساختار استثنا، معمولاً مستثنی‌منه اصل است
- ۲۵۳..... قاعده پنجم: در ساختار بدل، معمولاً بدل اصل است
- ۲۵۵..... قاعده ششم: در ساختار شرطیه، جواب شرط اصل است
- ۲۵۷..... قاعده هفتم: در ساختار سوگند، مقسم‌علیه اصل است

قاعده هشتم: در ساختار ردع، امر اثبات شده اصل است	۲۶۴
قاعده نهم: در ساختار تفریعی، نتیجه اصل است	۲۶۶
قاعده دهم: میان مقدمه و ذی المقدمه، اصل کلام ذی المقدمه است	۲۶۷
قاعده یازدهم: در استدلال ها، مدعا مطلب قانونی است	۲۶۸
قاعده دوازدهم: در ساختار شبهه و جواب، شبهه مطلب قانونی است	۲۶۸
قاعده سیزدهم: در ساختار اجمال و تفصیل، اصل کلام در عبارت مجمل است	۲۶۹
گفتار دوم: قواعد عنوان گذاری گفتارهای غرضی	۲۷۰
قاعده اول: نحوه عنوان جامع بین محتوای آیات	۲۷۱
قاعده دوم: ترکیب عناوین مطلب ها	۲۷۶
قاعده سوم: نحوه بدو واژه کاربرد	۲۷۷
گفتار سوم: قواعد مشترک عنوان گذاری گفتارها	۲۷۹
قاعده اول: هماهنگ کردن عناوین گفتارهای سوره	۲۸۰
قاعده دوم: توجه به سبب نزول آیات	۲۸۲
قاعده سوم: توجه به اطلاعات تاریخی	۲۸۴
قاعده چهارم: توجه به روایات تفسیری	۲۸۵
مرحله سوم: ترکیب گفتارها و تشکیل فصل و بخش	۲۸۷
گفتار اول: قواعد شناسایی فصل ها	۲۸۸
قاعده اول: هماهنگی موضوعی گفتارهای فصل	۲۸۸
قاعده دوم: هماهنگی لفظی گفتارها	۲۹۱
گفتار دوم: قواعد شناسایی بخش ها	۲۹۷
مرحله چهارم: کشف غرض سوره	۲۹۹
قاعده اول: جمع بندی عناوین گفتارهای سوره	۳۰۰
حالت اول: اصلی بودن یکی از گفتارهای سوره	۳۰۰

- حالت دوم: اصلی بودن همه گفتارها و وجود مفهوم مشترک بین آنها ۳۰۴
- حالت سوم: اصلی بودن گفتارها و فقدان مفهوم مشترک بین آنها ۳۰۶
- قاعده دوم: توجه به مشترکات گفتارها ۳۰۷
۱. تکرار معنایی یک موضوع ۳۰۷
۲. تکرار معنایی یک مفهوم ۳۱۱
۳. تکرار لفظی یک عبارت یا آیه ۳۱۴
- قاعده سوم: توجه به عناصر درون‌متنی سوره ۳۱۶
۱. آیات آغازین و پایانی سوره ۳۱۷
۲. سوگندها ۳۲۰
۳. اسماء اجسائی موجود در سوره ۳۲۴
۴. شخصیت‌های ذکر شده در سوره ۳۲۷
۵. داستان‌های سوره ۳۳۰
- قاعده چهارم: توجه به عناصر بیرونی سوره ۳۳۴
۱. اسم سوره ۳۳۴
۲. فضایل و خواص سوره‌ها ۳۳۸
۳. شرایط نزول سوره ۳۴۴
- قاعده پنجم: مقایسه غرض سوره با غرض سوره‌های مشابه ۳۶۵
- دسته اول: تناسب غرضی سوره‌های هم‌سیاق ۳۶۶
۱. تشابه در آغاز سوره ۳۶۹
۲. تشابه در پاسخ سوگندها ۳۷۰
۳. تشابه در توصیف شخصیت کافران ۳۷۰
۴. تشابه در توصیف کیفیت عذاب کافران ۳۷۰
۵. تشابه در توصیف اهل ایمان و پاداش آنان ۳۷۱

۶. تشابه در پایان سوره ۳۷۱
- دسته دوم: تناسب غرضی سوره‌های همسان‌آغاز ۳۷۲
۱. آغازشدن سوره‌ها با حروف مقطعه ۳۷۴
۲. آغازشدن سوره‌ها با سوگند ۳۷۸
۳. سوره‌های حامدات ۳۸۳
۴. سوره‌های مسبحات ۳۸۶
- دسته سوم: تناسب غرضی دو سوره همسان‌پایان ۳۸۷
- قاعده ششم: مقایسه غرض سوره با غرض سوره‌های مجاور ۳۸۹
۱. تناسب غرضی سوره‌های همجوار ۳۹۰
- نقد و بررسی ۳۹۵
۲. تناسب غرضی سوره‌های هم‌آهنگ ۳۹۶
- نقد و بررسی ۳۹۹
- قاعده هفتم: تناسب غرضی سوره‌های متوالی التزیل ۴۰۰
- قاعده هشتم: توجه به نسبت آماری تکرار یک واژه در سوره ۴۰۵
- قاعده نهم: توجه به تعداد آیات مربوط به یک موضوع در سوره ۴۰۸
- قاعده دهم: توجه به اسلوب آوایی سوره ۴۱۰
- مرحله پنجم: ارزیابی غرض کشف‌شده و دفاع از آن ۴۱۳
- گام اول: مطالعه غرض و ساختار سوره در تفاسیر ساختاری ۴۱۶
- گام دوم: ارزیابی مراحل کشف غرض سوره ۴۱۸
- مرحله اول: ارزیابی میزان روشمندبودن سیاق‌بندی آیات ۴۱۸
- مرحله دوم: ارزیابی میزان روشمندبودن عنوان‌گذاری گفتارها ۴۲۰
- مرحله سوم: ارزیابی میزان روشمندبودن ترکیب عناوین گفتارها و کشف غرض ۴۲۲

مرحله چهارم: ارزیابی میزان هماهنگی غرض کشف‌شده با عوامل معتبر کشف

- غرض سوره ۴۲۳
- گام سوم: ارزیابی کیفیت عبارت‌پردازی غرض سوره ۴۲۶
۱. هماهنگی عنوان غرض با عناوین گفتارها ۴۲۶
۲. استفاده از قیدهای محدودکننده غرض سوره ۴۲۷
۳. عینی بودن عنوان سوره ۴۲۸
۴. کوتاه بودن تیتیر سوره ۴۲۹
۵. گریز و رها بودن تیتیر سوره ۴۳۰

فصل پنجم: کشف استدلالی غرض سوره نبأ

- شناسه سوره نبأ ۴۳۱
- مرحله اول: سیاق‌بندی استدلالی آیات سوره نبأ ۴۳۲
- گفتار اول: آیات ۱ تا ۵ ۴۳۲
- عوامل پیوستگی لفظی و معنوی آیات سیاق اول ۴۳۲
- ساختار معنایی سیاق اول ۴۳۳
- گفتار دوم: آیات ۶ تا ۱۶ ۴۳۳
- دلایل گسست لفظی و معنایی سیاق دوم از سیاق اول ۴۳۳
- عوامل پیوستگی لفظی و معنوی آیات سیاق دوم ۴۳۴
- ساختار معنایی آیات سیاق دوم ۴۳۵
- گفتار سوم: آیات ۱۷ تا ۳۹ ۴۳۶
- گسست لفظی و معنایی سیاق سوم از سیاق دوم ۴۳۶
- دسته‌بندی آیات سیاق سوم ۴۳۷
- ساختار معنایی آیات سیاق سوم ۴۴۱

- گفتار چهارم: آیه ۴۰ ۴۴۱
- مرحله دوم: عنوان بندی استدلالی سیاق های سوره نبأ ۴۴۲
- گفتار اول: اعلام حتمی بودن وقوع قیامت ۴۴۲
- گفتار دوم: تدابیر حکیمانه خدا در نظام آفرینش، نشانه حتمی بودن معاد ۴۴۲
- گفتار سوم: حکیمانه بودن برپایی قیامت و نظام پاداش و کیفر آن ۴۴۴
- گفتار چهارم: هشدار به غافلان از روز قیامت ۴۴۵
- مرحله سوم: کشف غرض سوره نبأ ۴۴۶
- گام اول جمع بندی عناوین سیاق ها ۴۴۶
- گفتار اول: اعلام حتمی بودن وقوع قیامت ۴۴۷
- گفتار دوم: تدابیر حکیمانه خدا در نظام آفرینش، نشانه حتمی بودن معاد ۴۴۸
- گفتار سوم: حکیمانه بودن برپایی قیامت و نظام پاداش و کیفر آن ۴۴۸
- گفتار چهارم: هشدار به غافلان از روز قیامت ۴۴۹
- گام دوم: مقایسه غرض کشف شده، مشترکات گفتارها ۴۴۹
۱. تکرار موضوع حکیمانه بودن افعال الهی برپایی قیامت ۴۴۹
۲. تکرار مفهوم حکمت و تدبیر الهی ۴۵۱
- گام سوم: بررسی میزان هماهنگی غرض کشف شده با عوامل درونی و بیرونی ۴۵۱
- سوره نبأ ۴۵۲
- مرحله چهارم: دفاع از غرض کشف شده ۴۵۵
- دیدگاه اول: اثبات یوم الفصل (معاد) و هشدار به غافلان آن ۴۵۵
- دیدگاه دوم: اثبات قدرت خدا در برپایی قیامت ۴۵۷
- دیدگاه سوم: توصیف یوم الفصل و بیان وضعیت متقین در آن روز ۴۵۹

نمایه‌ها

آیات ۴۷۵

موضوعی ۴۸۹

اعلام و مشاهیر ۵۰۴

کتاب‌ها ۵۰۶

www.ketab.ir

سخن با خواننده

نگاه جامع‌گرایانه - ساختاری به قرآن مجید که باب نوی در درک درست و شناخت جایگاه معنوی - ارزشی آن می‌گشاید، سابقه چندانی در حوزه قرآن‌پژوهی ندارد. فقهای قرآن از دیرباز در دو حوزه فهم‌پذیری این کتاب مقدس از یک سو و معجز بودن و اتصال آن به خداوند از دیگر سو با پرسش‌ها و گاه شبهه‌هایی مواجه شده‌اند در چگونگی فهم قرآن، بیش از همه این سبک و سیاق ظاهری آن، چه در چسب آیات و چه در ترتیب سوره‌ها بود که دغدغه‌آفرینی داشت؛ چون به زعم برخی از پژوهشگران به‌ویژه آنان که از بیرون به قرآن می‌نگریستند (شرق‌شناسان)، ارتباطی را نمی‌بینی میان اجزا و ساختار آن، خصوصاً در سطح سوره‌ها دیده نمی‌شود. محققان قرآنی و مفسران ژرف‌اندیش پاسخ‌های درخوری به این مطلب داده‌اند؛ اما به اختصار عملی و پاسخگویی عینی، تئوری و طرح مناسبی را طلب می‌کرد. نگارنده و فراگیر ساختارمحور و شناخت غرض سوره‌های قرآن در پرتو آن با این رویکرد جان گرفت.

پژوهشکده اسلام تمدنی (مرکز پژوهش‌های علوم اسلامی و انسانی پیشین) که معرفی اسلام به عنوان دینی زندگی‌ساز و تمدن‌آفرین را مأموریت اصلی خود قرار داده، با کارهای قرآنی فراوان، گام‌هایی در این سمت و سو برداشته

و آثار درخوری پدید آورده است. کتاب حاضر که با عنوان اصول و قواعد کشف استدلالی غرض سوره‌های قرآن پیش‌اروی اهل دانش قرار گرفته، از این جمله است. این اثر که به قلم آقای دکتر محمد خامه‌گر (عضو محترم هیئت علمی گروه قرآن و مطالعات اجتماعی) پس از سال‌ها تلاش و تحقیق به بار نشست، با بیان طرحی بدیع امکان درک بهتری از این کتاب آسمانی را فراهم آورده و افق‌های جدیدی را فراروی قرآن‌پژوهان گشوده است؛ هرچند پژوهشکده و نویسنده مدعی نیستند آنچه عینیت یافته عاری از کاستی و خطا باشد. امید داریم تقدیمات موشکافانه و نظرهای عالمانه خواننده‌های ارجمند در اصلاح و بهسازی آن کار ساز باشد.

در پایان ضمن سپاس از بنسبده محترم و استادان ارجمندی که با ارزیابی و داوری در شکل‌گیری این عملیات علمی با راهنمایی استاد حسن تقی‌زاده و مشاوره دکتر محمدعلی کرمائی کرمانی به عنوان رساله دکتری در دانشگاه فردوسی مشهد دفاع شد - کوشیدند، بایسته است از اعضای محترم شورای علمی گروه قرآن و مطالعات اجتماعی، مدیر کارشناس محترم گروه، رئیس محترم اداره پژوهش و کارشناسان مربوط به اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده، مسئولان محترم دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی، رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و نشر پژوهشگاه که چاپ این اثر را وجهه همت قرار داد، تشکر نمایم. از خداوند بزرگ توفیق یکان‌یکانشان را خواهانم.

دکتر سیدعلیرضا واسعی

مدیر پژوهشکده اسلام تمدنی

مقدمه

نگرش ساختاری به سوره‌های قرآن افق جدیدی در درک و فهم معانی بلند این کتاب آسمانی می‌گشاید و روش‌های نوی در عرصه قرآن‌پژوهی و آموزش‌های قرآنی ارائه می‌کند و بسیاری از راه‌های ناهموار را در مسیر تلاش‌های قرآنی هموار و آسان می‌نماید. اگر ساختار همه سوره‌های قرآن به‌دقت ترسیم شود و با ارائه استدلال‌های علمی به شبهات رایج، روش‌های مطرح درباره ساختار هر سوره پاسخ داده شود، به‌زودی آثار و برکات آن در همه مباحث قرآنی آشکار می‌گردد. برخی از آثار و نتایج سودمندی که برای این نگرش قرآنی می‌توان برشمرد، عبارت‌اند از: کشف افق‌های جدید در اعجاز قرآن، حل اختلافات تفسیری، استنباط گزاره‌های جدید علمی از قرآن، ارائه ترجمه‌ای رسته و روان از قرآن، تفسیر ساختاری قرآن، حفظ آسان و کاربردی قرآن، انس عوام مردم با مفاهیم قرآن از طریق آشنایی سریع و آسان با آن، آشنایی با روش طرح معارف دینی در قرآن، شناخت اسباب نزول‌های جعلی، ترسیم ساختار هدایتی قرآن، ابداع روش جدیدی در تفسیر موضوعی قرآن، کمک به شناسایی تاریخ نزول و ترتیب نزول سوره‌ها، شناسایی واحدهای نزول سوره‌ها.

بهره‌مندی از آثار و برکات ترسیم ساختار سوره‌ها قبل از هر چیز منوط به

آن است که ساختار و غرض سوره‌ها به روش علمی و قابل دفاع استخراج شوند تا بتوان تکیه‌گاه محکمی برای کارکردهای مختلف آن ارائه کرد. بدین منظور در این پژوهش تلاش می‌شود با بررسی همه منابعی که در این زمینه تدوین شده است، قواعد علمی کشف ساختار و غرض سوره‌های قرآن ارائه شود. هدف اصلی این تحقیق، ضابطه‌مند کردن مراحل کشف ساختار و غرض سوره‌های قرآن است